

Szemle.

Magyarország gazdasági földrajza.

Ezzel a címmel nemrégiben vaskos kötet jelent meg a magyar könyvpiacra. Szerzője dr. Fodor Ferenc; jól ismert név a földrajzi irodalomban. A könyv témája felkelti a figyelmet. De még inkább a címhez csatlakozó tájékoztatás: a könyv a főiskolai hallgatóság, a magyar gazdaközönség, közgazdák, iparosok és kereskedők számára készült. Hosszú felsorolás. Csak egy hiányzik még belőle: hogy a könyv a statisztikusok számára is íródott. Pedig az is legalább olyan joggal kerülhetett volna a címlapra, mint a felsorolás többi része.

Vajjon megfelel-e céljának az olyan munka, mely ennyire szétágazó irányokba tekint; mely a didaktikai célok mellett eminenter tudományos igényeket akar kielégíteni s emellett a gyakorlati élet szükségleteit is? Nagy kérdés. Nagyon nagy kérdés, melyre az adott esetben a válasz sem könnyű. Hiszen a kutatásnak az a köre, melyet a tanulmány írója megmarkol, meglehetősen bizonytalan s a magyar szakirodalomban éppenséggel nem kidolgozott.

Fodor kísérletnek mondja művét s annak jobbításához maga is várja a bíráló megjegyzéseket. Ezzel meglehetősen letompítja a kritika életét, mely munkájának rendszere vagy egyes részei ellen irányulna. De másfelől ugyanakkor fel is hívja a figyelmet, hogy a hazai földrajzi tudomány érdekében ne mulasszuk őt figyelmeztetni a dolgozat hibáira.

Az összbemelés, melyet a könyv az olvasóra tesz, nem egységes. Kétségen kívül vannak a munkának olyan kvalitásai, melyek hivatott íróemberre vallanak, s tudomány iránt eleven fogékonysággal bíró szakférfiúra. De ha a könyv végére jutottunk, alig tudjuk eldönteni azt, hogy valójában olyan ismeretekkel bővült-e látókörünk, melyek az ú. n. gazdasági földrajz sajátos területéről valók, vagy pedig a más forrásokból jól ismert statisztikai anyaggyűjtemény vált előttünk a könyvben nehezen áttekinthető adathalmazzá.

A lényeg ugyanis ezen nyugszik. Fodor a gazdasági élet fizikai feltételeinek, a gazdasági javaknak és az azokat termelő és felhasználó embernek az egyes gazdasági tájakban való szimbiózisát akarja feltárni genetikus és szintetikus módszerrel. De bár törekvése tiszteltreméltó, munkája végén aligha tette le maga is azzal a tudattal a tollat kezéből, mint aki ezt a munkáját sikerrel teljesítette volna.

Az egész munkára nézve jellemző az az ellentét, mely már az előző egyik részéből kiütközik. Fodor azt állítja, hogy „a céljainak megfelelő formába átöntött statisztikai anyag az utolsó békeévből származik“. Am azonnal hozzát teszi, hogy „nagy nehézségeket okozott neki, hogy azok az adatok, melyek Magyarországról már rendelkezésre állanak a geografusnak, Horvátországról — különösen pár évtized előtt — még itt-ott hiányosak. Ezért vizsgálataiban hol csak Magyarországgal, hol az egész Magyarbirodalommal kellett foglalkoznia“. Ime az első kifogás, melyet a munkával szemben már a célkitűzésben kell tennünk. A *statisztikai igazi értékei nem egyetlen egy év adataiból bontakoznak ki, sőt azokból rendszerint*

nem bontakoznak ki. Ha tehát Fodor abban a feltevésben fogott hozzá munkájához, hogy Magyarország gazdasági földrajzát csupán egy év (akár az 1912, akár az 1913. év) statisztikai eredményei nyomán fogja megírni, olyan súlyos tévedésben volt, mely munkájának becsét s a következtetését, melyekhez jutott, sokban problematikusakká teszi. Látni fogjuk majd, hogy Fodor valóban gyakran elkövette azt a hibát, hogy csupán egy év adataira támaszkodik s gazdaságföldrajzi konkluzióit azokra alapítja. Nem számolva azzal, hogy a társadalmi élet minden megnyilvánulásában, de különösen a gazdasági élet folyamatában örökös — egymást felváltó — hullámmozgások történnek, melyek kiegyenlítődéset a statisztika a hosszabb időkre vonatkozó *átlagok* kiszámításában találta meg. Egy-egy év eredményével csak nagyon ritkán elégedhetünk meg. Jobbára csak akkor, mikor nagyon bonyolult jelenségek vizsgálatáról van szó, ahol a regisztrálásnak, a visszatérő feljegyzéseknek nincs helye. Pl. a monográfiáknál. De ahol a statisztika készenléte a multra visszamenőleg is rendelkezésünkre áll, sohasem szabad elmulasztani annak teljes kiaknázását. Hasonlóképen hibásnak kell minősíteni azt az eljárást, mellyel Fodor hol a megcsonkított Magyarbirodalom, hol pedig csak az egykori magyar anyaország adatait idézi. Hiszen így elvész a statisztikai összehasonlításnak legfőbb követelménye: a közös vizsgálati alap. Könnyű lett volna ugyan ezt a nehézséget áthidalni, oly módon t. i., hogy a munka mindenütt külön kimutatta volna a magyarbirodalmi adatok mellett a magyarországiakat. Ez mindenesetre bizonyos fáradtsággal járt volna. De a dolgozat ezt megtenni el is mulasztotta.

Hasonlóképpen — magyar nemzeti gazdasági szempontból bármennyire is felötlőnek látszik az első pillanatra az ellenvetés — nem oszthatjuk szerzővel azt a célkitűzést, hogy könyvének egész anyagában elsősorban az egész, a Trianon előtti Magyarországgal foglalkozik. Nem azért, mintha teljes mértékben nem osztanók azt a minden magyar emberrel közös hitvallást, hogy Magyarország olyan gazdasági egység, mely megbonthatatlan. De azért, mert a feldolgozott adatokat tekintve a könyv tartalma így mégsem oldja meg a problémát. Hiszen a megcsonkított Magyarországról szóló függelékekben Fodor lépten-nyomon kénytelen utalni azokra a rendkívüli változásokra, melyeket a békekötés okozott a gazdasági viszonyokban. Komolyan hiszi-e tehát, hogy hasonlóan nagy eltolódások — akár kedvezők, akár (ami valószínűbb) kedvezőtlenek — az elszakított Felvidéken, Erdélyben, a déli részeken és Nyugat-Magyarországon is nem történtek? S ha történtek: mindazok alatt az okfejtések alatt, melyek az egykori egységes Magyarországra vonatkoznak — sajnos — inog ma a talaj.

Fodor elsősorban az ember tájalakító munkájának érzékeltetésére irányozta művét. Nyilvánvaló, hogy e részben a békekötés óta eltelt pár esztendő is kiváltott bizonyos hatásokat. *S ha ezeket a hatásokat Fodor a szomszédos, földünkbeli kisebb-nagyobb részeket szákmányolt államok újabb statisztikai kiadványaiból állapította volna meg — amire a lehetőség megvolt — munkája sokkal mélyebb értelmet nyert volna, mint így, mikor erőszakos kezek szétlépték azokat a kapcsolatokat, melyek Magyarország földjét előbb összefűzték.* Megvan a becse, nagyon nagy becse van azoknak a munkáknak is, melyek Magyarország egész területére vonatkozólag gyűjtik egybe a tömegészlelések eredményeit, bármely, — a középpontjukba helyezett tudományos cél szolgálatában. De csak tudományos becsek lehet meg, — a gyakorlati célokat, melyeket pedig Fodor szintén előtérbe tolt, nem istápolhatják. *A praktikus érdek azt kívánta volna meg, hogy Fodor Magyarország egész földjének a mai időkre szabott gazdasági földrajzát is írja meg s vele párhuzamosan a meg-*

csonkított Magyarországot behatóan fejtsse ki. Fodor munkája e célokat egyáltalán nem, vagy csak alig közelítette meg.

Előjáróban még egyet. Fodor kiemeli, hogy munkáját nem csupán a szakemberek, hanem a nagyközönség számára írta. A forrásmunkákra való utalásokat ezért elhagyta. Az indok alighanem sántít. Hiszen az olvasót nem zavarhatja az a körülmény, hogy a munka szerzője forrásokra hivatkozik. Sőt, esetleg, ha érdeklődése felébred, szívesen néz utána az idézett eredeti szövegnek. De a szakszerű bírálatot rendkívül megnehezíti az a körülmény, ha a források idézése híján csak fáradságosan vagy egyáltalán alig is tudjuk figyelemmel kísérni azt, hogy szerző mennyit merített mások tanulmányaiból s mennyi a maga felfogásának gyümölcse. Egyébként Fodor forrásokat munkájában mégis számos helyen idéz. De gyakran ezt is rosszul teszi. Csak nevekre hivatkozik. Az egyes források címét s a felhasznált anyag oldalszámát rendszerint mellőzi megemlíteni. Ami csak kirívóbbá teszi azt az elégedetlenséget, melyet munkájának ezzel a módszerével szemben kell éreznünk.

A munka első nagyobb fejezete a *föld fizikai arculatával* foglalkozik. A munkának tipusosan földrajzi és kizárólag földrajzi része ez a fejezet, melyről ezért kevesebb is a mondanivalónk. Noha felülről a fejezet nagy általánosságban mozgó tartalma, mely éles ellentétben áll a későbbi fejezetek jóval bőségesebb kidolgozásával. Aligha okul sokat az olvasó pl. az olyasféle megállapításokból, — közelebbi magyarázat nélkül — hogy „a harmadkor klímája még mai növénytakarónkban is nyomokat hagyott“ (19. l.); amihez hasonló példát számos másikat idézhetnénk a fejezet szövegéből.

De néhány tárgyi észrevételt is tehetünk a fejezet tartalmával szemben. Fodor azt állítja (20. l.), hogy a tőlünk északkeletre fekvő nagy szarmát-táblától a Kárpátok magas, járhatatlan láncá választván el, gazdasági életünkben ez a táj jóformán csak mint kontinentális klímánk tényezője érezeti hatását. Valamivel később (21. l.) már maga is koncedálja, hogy a Kárpátokon átvézető átjárók a szomszédos idegen tájakkal kellő közlekedési kapcsolatot biztosítottak, de akkor is csak a nyugati kapcsolatokat emeli ki. *Holott, aki a gazdaságtörténetben csak kevésbé is járatos, jól tudja, hogy a lengyel vidékekkel Magyarországot évszázados kötélekek fűzték össze.* S ha ez a kapcsolat a statisztikában — melyek az újabbkori államalakulásoknak megfelelően csak Ausztriáról, Németországról, stb. tudtak — nem is tűnik ki eléggé s ha a gazdasági érintkezés esetleg a bécsi kereskedelmi központ közvetítésével is történt — eleven, élő kapcsolat volt az, melynek szükségét gazdasági önállósulásunk óta Csonka-Magyarországon is tisztán észlelhetjük.

A csapadék vegetációnális értékével foglalkozva (24. l.) Fodor néhány városra (községre) vonatkozólag viszonyszámokat közöl. De nem jelöli meg, hogy azok mely időpontra hivatkoznak. Itt tehát tág tere nyílik a kombinációknak, annál inkább, mert valamivel előbb (23. l.) a munka 1863-ból és 1882-ből való adatokat sorakoztat fel. Vajjon a közölt számok egy év, vagy hosszabb idejű megfigyelés eredményei-e? Tartunk tőle, hogy csupán egy évé, ami öreg hiba volna egy-egy vidék csapadékmennyiségének megállapításánál. A csapadék mennyisége különben megdönthetetlenül nagy befolyással bír a termés alakulására. Noha annak eloszlása is nagyon fontos tényező. De tegyük fel, hogy azok a számok, melyeket Fodor *Kalocsa* és *Pécs* csapadékának vegetációnális értékéről idéz, minden tekintetben helytállóak. *Vajjon komolyan lehet-e mégis belőlük következtetni (egy-egy község adataiból) az Alföld és a Dunántúl terméseredményeire ?!*

A logikus gondolkodással ellentétes Fodornak az az állítása is (30. l.), hogy

a Tisza vízgyűjtő területe terjedelmesebb a magyarországi Dunánál. Annál inkább az, mert hiszen maga is (28. l.) statisztikai adatokkal igazolja, hogy a Duna vízgyűjtő területe Magyarországon 314.000 km², a Tiszáé pedig csak 153.000 km². Vagy az, hogy a mi klímaövrünkben előbb rendkívül nagy gazdasági előnyünk : az óceáni (mediterrán), kontinentális és magas hegységi klimatípusok egyaránt való előfordulása azóta megszűnt (38. l.). Hiszen a munka kifejti (23. l.), hogy Nagy-Magyarország nyugati része leginkább az atlanti, déli része a mediterrán, az Alföld pedig a kontinentális klíma hatása alatt állt. Szerencsére a dunántúli (nyugati) részek ma is országunkhoz tartoznak és valóban a dunántúli és alföldi klíma eltérése ma is jelentkezik a különböző terméseredményekben.

A munka második nagyobb fejezete „*A magyar föld, mint emberi lakóhely*” nevet viseli. Foglalkozik a terület benépesülésével. Messze régmúlt korokba visszanyúlva vázolja a kultúra fejlődését a magyar medence területén s kifejti, hogy geográfiailag nem lényeges, hogy a honfoglaló magyarok milyen népeket találtak ; sokkal fontosabb volna tudni szerinte azt, hogy az Alföldet milyen kulturális állapotban találták a bevándorlók. Nem látszik-e itt is némi ellentét ? Hiszen az itt megtelepült népek mineműségéből alighanem következtetni lehet némileg az Alföld akkori kulturális állapotára is. A továbbiakban Fodor a magyar föld népességének fejlődését ismerteti. De éppen az újabb korban, melyre vonatkozólag bőséges adataink vannak, rendkívül kurtán s bővebben csak azokról az időkről, melyekkel szemben csak tapogatózásra vagyunk utalva. *Annak a hatalmas evolúciónak beállítása, mely népességünkben 1785-től 1910-ig történt, csupán alig néhány szava van. Pedig a gazdasági okoknak hosszú láncolata volt az, mely a háború előtt itt megtelepült népességet 20 milliónyi tömegré engedte szaporodni.*

Csonka-Magyarország népességének alakulását 1869-től kíséri figyelemmel s kiemeli, hogy itt a népesség szaporodása mindig jóval erősebb volt, mint a Magyar-birodalom egészében. Ez igaz. *Csak hogy az ok korántsem az, melyet Fodor említ.* Az t. i., hogy a mai terület alapja az állam (?) legfontosabb tényezőjének, a mezőgazdasági termelésnek. A mai terület gyors szaporodását kétségtelenül nem a mezőgazdasági termelés tette lehetővé (melyről az alföldi részeken Fodor amúgy is sok helyen mond lesújtó véleményt), hanem az *iparforgalmi élet kibontakozása*, első sorban a főváros gazdasági előbbrehaladása által segítve.

A gazdasági élet hatását fejtegetvén a táj fizikai arculatára, Fodor érdekesen írja meg, hogy a szavannás Alföld elerdőtlenedése nem klimatikus változások oka (okozata ?), hanem a gazdasági kultúra változásának következménye ; az Alföldön lehetséges négy eredeti formáció (lápi, erdő, rét-, pusztá és száraz erdőformáció) közül az jutott időnkint túlsúlyra, melynek az illető kor gazdasági kultúrája segítségére volt. Majd az erdőségeknek a többi területhez való arányáról szól s itt első ízben követi el azt a — szerintünk — elég jelentékeny hibát, hogy *nagyobb földrajzi egységek helyett egyes vármegyék adataival operál.* A hivatalos statisztika a maga adatközléseiben kénytelen ragaszkodni a törvényhatóságok szerint való tagozáshoz. De a földrajzi írónak mindig meg kell magát szabadítani e, rá nézve, béklyótól s az őanyag adatait földrajzi szempontok szerint tagolva, beszámolni egy-egy vidék jellemző sajátosságairól.

A gazdálkodó ember munkája által a föld természetes növényi takarójában, valamint a vízrajzi viszonyokban okozott változásokat gazdaságtörténeti alapon foglalja össze Fodor, ha mondanivalóinak gondos figyelemmel kísérését (45. l.) akadályozza is, hogy pl. az ármentesítési területek nagyságát hol km²-ekben, hol

holdakban fejezi ki. A most említett esetben ez a pongyolaság talán kisebb jelentőségű, de nagyobbá dagad számos más helyen, mint pl. a bevetett területeket hol holdakban, hol hektárokból jelöli meg, meglehetősen fásasztó átszámítási munkát hártva rá az olvasóra.

Alighanem hiba eszszott be Fodor számításaiba akkor, mikor a Maros által öntözhető terület nagyságát 300.000 kat. holdra becsüli. A Tiszáét is csak 100.000 holdra teszi s a Dunáét sem többre 200—500.000 holdnál, ami nagyon szemetszűrő jelenség. Az öntözésnek nyilván rendkívüli hordereje volna termésátlagunk fokozása körül. De hogy a széna termésátlaga hektáronként így 33 q-ról 50, illtőleg 70 q-ra, a búzatermés 12'9 q-ról 17 q-ra volna emelhető, stb. erre nézve először azt kellene tudnunk, hogy mely időpontból indul ki Fodor. Itt minden bizonyonnyal hosszabb időszakok átlaga lehetne a pont, melyre támaszkodhatnánk.

A termésátlagok fejlesztéséről a műtrágyázás kapcsán is ír Fodor s különböző államok termésátlagait közli arra való hivatkozással, hogy mennyi a műtrágyafogyasztásuk kat. holdankint (48. l.). *Az adatok, melyeket közöl, arra a merész következtetésre ragadtatják el, hogy Magyarország termésátlagait megfelelő talajjavítással még „óriási“ módon fejleszthetnők, mert különben a magyar talaj, sőt részben a klíma is megfelelőbb nálunk a búzatermelésnek, mint Belgiumban vagy a Németbirodalomban.* Talán mondanunk sem kell, hogy Fodor adataival nemcsak a búza, hanem általában a gabonatermelés intenzívebbé válhatását akarta igazolni, s azt, hogy egyéb fejtegetései során mindig ugyancsak lesújtó véleményt mond kli-mánkról.

A most tárgyalt fejezet utolsó szakaszát a magyar medencerendszer tájegységei ismertetésének szentelte Fodor. Felosztásának rendszerét nem fejtí ki. De az a felosztás, mely szerint Magyarország földje az Alföldre, a Kis-Alföldre, a Dunántúlra, az északnyugati és északkeleti Felvidékre, az Erdélyi-medencére, a Királyhágón inneni hegyvidékre és a drávántúli dombosvidékre tagolódik, *nagyon ismerős előttünk dr. Kemény Györgynek a Földrajzi Közlemények 1917. évi folyamában megjelent értékes és úttörő tanulmányából, melynek tartalmából Fodor rendkívül sokat merít, de a legritkább esetben hivatkozik rá.* Pedig az a vérbeli statisztikusra valló munka, melyet Kemény dr. azzal végzett, hogy Magyarország mezőgazdaságára vonatkozó adattömeget földrajzi elhelyezkedés szerint csoportosította, minden dicséretre méltó s merjük állítani, hogy *ha Kemény adatait Fodor nem kapta volna kézhez, munkájának túlnyomó részében egyáltalán nem tudta volna a statisztikai adatokat földrajzi szempontok szerint részletezni.* Aki csak kevéssé jártas a statisztikai munka menetében, csak az tudja megítélni azt a rendkívüli nagy fáradságot, melyet a törvényhatóságokint (és járásonként vagy községenként) közölt őszanyag-nak kitűzött célunkhoz való idomítása jelent. *Kemény elsőnek végezte el ezt a feladatot a magyar mezőgazdasági termelést illetőleg s őt kell dicséernünk akkor, mikor Fodor könyvének idevonatkozó adatait olvassuk.*

A munka harmadik része „A magyar nemzet gazdasági termelése“ címet viseli. Egyes nagyobb szakaszai a mezőgazdasági növénytermelésnek, az állattenyésztésnek és az erdőgazdaságnak szentelvék. E szakaszok közül behatóbban kívánunk foglalkozni a mezőgazdasági növénytermelésre vonatkozó részzel, egyrészt azért, mert ez a része a munkának az, mely (Fodor kidolgozásában) legtöbb jogot tarthat a gazdasági földrajzhoz való tartozandóságra s másrészt azért, mert itt nagyon jól megfigyelhetjük Fodor tudományos munkálkodásának módszerét. A szakaszt a magyar mezőgazdaság genetikus fejlődésének vázlata vezeti be, az idevágó gyér irodalom

felhasználásával, de a forrásokat itt is mellőzve, noha gazdaságtörténetünk kevés-számú művelője igazán megérdemelné, hogy nevük ha egyebütt nem, legalább a felhasznált legfontosabb irodalmi termékek jegyzékében megemlíttessék. A fejlődés ismertetésének végén Fodor arra a konkluzióra jut, hogy a XIX. század közepétől fogva a gazdálkodó ember véglegesen urává vált (jogilag is) a területnek. *Ha tényleg így lett volna, vajjon lenne-e szükség ma is nálunk földbirtokreformra?*

Mezőgazdaságunk fizikai tényezőiről szólva, Fodor ismét visszatér a műtrágya kérdéséhez (59. l.) s tolla oda siklik ki, hogy a termésátlagok azonos klimatikus és talajbeli viszonyok mellett majdnem egyenes arányban állanak a felhasznált műtrágya mennyiségével. Ezt az a bizonyítása, hogy Győr vármegye műtrágyafogyasztása 19-szer, Pozsony vármegyéé pedig 36-szor nagyobb lévén, mint Temes vármegyéé, az előbbi vármegyék búzatermésátlaga 1·2-szer, illetőleg 1·4-szer nagyobb, mint Temesé, éppenséggel nem igazolja, mert hiszen Pozsony vármegye műtrágyafogyasztása Győrénak majdnem kétszerese lévén, a termésátlagokban eltérés csupán egyhatodrésznyi, még Fodor adatai szerint is, holott azok nyilvánvalóan tévesek is, mert hiszen az 1901—1915. évek statisztikája szerint e két vármegye termésátlagai között sokkal kisebb különbségek voltak a valóságban (amint ezt a Magyar Statisztikai Közlemények 66. kötete világosan igazolja), mint aminőkről Fodor számol el.

Ugyanitt érinti Fodor ismét a szántóföld megosztásának kérdését, elgondolá-sában azzal a helyes módszerrel, hogy pl. a Duna, a Kőrös-torkolat és Torontál keleti határa által bezárt területről, vagy a Balaton mellékéről és a Tiszahátról, stb., szóval egyes tájakról szól s azokon közli a szántóföldek arányát. Ez minden-esetre olyan kísérlet, melyet elismeréssel kell fogadnunk, s melyet szívesen láttunk volna más vonatkozásokban is megvilágítva, noha élünk a gyanúperrel, hogy a körül-írt tájakra vonatkozó számok nem pontos mérlegelések eredményei.

A mezőgazdasági népesség megosztására vonatkozó fejtegetések természet-szerűen fontos része a munkának. Fodor abból indul ki, hogy Magyarországon az őstermelő népesség aránya csökkenőben van, minek oka az ország mindjobban elő-rehaladó iparosodása (60. l.). A kérdést azután ezzel körülbelül el is intézi. Nem is érintvén azt a tényt, hogy hiszen ha 1910-ig bezárólag az őstermelő nép aránya csökkent is, abszolút számban az még szakadatlanul erősödni tudott s hogy az ipari fejlődés csupán azt tette lehetővé, hogy az őstermelés mellől felszabaduló réte-gek egyéb munkakialmakra találván, az ipar körében elhelyezkedve gyakoroljanak előnyös hatást népesedésünkre.

A mezőgazdasági népesség birtokviszonyaira vonatkozó adatokat, valamint az egyes tájakon a mezőgazdasági népesség arányszámait Kemény György említett statisztikájából veszi át Fodor munkája s átveszi annak helytelen indokolását is, mintha annak oka, hogy az Alföldön legkisebb a mezőgazdasági népesség aránya, a birtokviszonyok egyenetlen megosztása volna. Az igazi ok az, hogy az Alföldön Budapest hatalmas iparforgalmi népessége rontja le e mezőgazdasági népesség arányát.

A mezőgazdasági kereső népességnek s a mezőgazdasági művelt területnek arányá-ról Fodor nyilván a Magyar Statisztikai Közlemény 64. kötetének szöveges jelentése alapján (120—123. l.) közöl adatokat s arra az eredményre jut, hogy a helyzet a Duna—Tisza között legjobb, sőt kiválóan jó (62. l.), mivel egy birtokosra vagy bérlőre ott legtöbb szántóföldi művelés alá vont terület esik. Megfeleldezik arról, hogy valójában azért van ez így, mert a Duna-Tisza közén a nagybirtok-típus eléggé honos s így történik, hogy ott egy birtokosra több szántóföld esik. *Bizonny, a*

Duna—Tisza-közi állapotoknak nem igen vannak geográfiai okai, mint aminőket Fodor sejt, hanem sokkal inkább a történeti fejlődésben gyökerező okok, melyek folytán a közép- és nagybirtok-rendszer ott sűrűbben fordul elő, mint pl. fordult elő Erdélyben. Nem kétséges különben, hogy az idevágó fejtegetések sokkal mélyebb tartalmat nyertek volna, ha a számításokat megkísérelte volna Fodor földrajzi tájonként is elvégezni. Ezt a munkát azonban, úgy lászik, később kell tőle (vagy más geografustól) várni.

A század első évtizedében Magyarországon a birtokelaprózódás — mondja Fodor — általános volt különösen az Alföldön, viszont egyes felvidéki vármegyékben, a kivándorlás folytán a birtok akkumulálódott. Erre vonatkozólag azonban a statisztikai igazolás hiányzik.

Az összes lakosság s a szántóföldek arányával, vagyis a mezőgazdasági területekre számított népsűrűséggel kapcsolatban foglalkozik Fodor a belső vándorlásokkal, melyet azonban szintén tévesen ítél meg. Egyfelől csupán nyári mezőgazdasági munkásvándorlásnak mondja azt, másfelől olyan településnek, aminek okát a történeti fejleményekben látja. Holott nem kétséges, hogy a belső vándorlásnak a mezőgazdasági népességet tartósan megmozgató iránya is legelső sorban a városok, s főleg Budapest felé irányult.

A mezőgazdasági népesség sűrűsége Fodor szerint egyik legerősebb tényezője a termésátlagoknak, s habár valamelyest igaza is van, némileg ellentétbe kerül a korábbi álláspontjával, amely szerint a nagybirtok az a birtoktípus, amely nagyobb termésátlagot produkál. A közfelfogás ugyanis azt vallja, hogy a mezőgazdasági népesség sűrítése leginkább önálló existenciák szaporításával érhető el.

A magyar nemzet jelenlegi mezőgazdasági termelésének kifejtése, ami a munkának egyik legfontosabb szakasza, a termelés öveinek jellemzésével kezdődik. Iziben ismét lesújtó véleményt mond Fodor az Alföld mezőgazdaságáról, melyet röviden úgy jellemez, hogy az a szilaj pásztorkodás területéből extenzív gabonatermő vidékké lett. Ismerve azt a nyugateurópai értelemben is intenzívnek mondható gazdálkodást, mely Alföldünk számos részében divott, Fodor ítéletét az alföldi gazdálkodás extenzivitását illetőleg legalább is túlszigorúnak kell mondani. Hogy ez így van, arról Fodor maga is könnyen meggyőződhetett volna, ha Kemény munkájának azt a részét, mely a gabonatermés átlagait földrajzi vidékenként közli, figyelmesebben vizsgálta volna át. Az ott közölt számokból nyilvánvalóan kitűnik, hogy ellenére a klíma kedvezőtlen voltának, az Alföldön minden gabonamű fajtából nagyobb átlagtermés volt, mint aminő az országos átlag.

A mezőgazdasági termelés mértékének ismertetésével Fodor munkája több kisebb fejezetben foglalkozik. Ezek elseje a termelés mennyiségi fejlődését vizsgálja az utolsó félszázadban, amin Fodor nagyjában 1870—1910-ig eltelt 40 esztendőt érti. A termelés emelkedését az anyaországban különféle terményeknél egy olyan táblával illusztrálja, mely az 1870—79. évi bevetett terület és termésátiagát az 1910. évi, tehát egy évi hasonló számokkal veti egybe. Aki figyelemmel kísérte hozzászólásunk eddigi menetét, annak nem lehet kétsége aziránt, hogy az összehasonlításnak ez a módja mennyire hibás, hisz a messze múltba visszanyúló idők 10 éves átlagát teljességgel lehetetlen egy oly esztendő adataival szembeállítani, mely történetesen igen jó terméseredményeket produkált. Ha Fodor az 1909. évet vette volna viszonyítási alapul, arra az eredményre kellett volna jutnia a búzánál, hogy a termésmennyiség javulása (lévén ekkor a búzatermés mindössze 30·8 millió q) korántsem akkora, mint aminő az ő adataiból kitűnik. Az a tábla, melyről most beszélünk (l. 70. l.),

különben is tele van apró-cseprő hibákkal s aki pl. az 1910. évi termés számait egybeveti az az évi évkönyv közléseivel, lépten-nyomon kisebb-nagyobb eltéréseket fog tapasztalni.

Ami a termés mennyiségét illeti, erre vonatkozólag Fodor azt állítja (71. l.), hogy a buza termésmennyisége 1885-től már csak lassan emelkedett, a rozsé esett, az árpa, valamint a zab emelkedése viszont jelentékeny. Ha idézzük azt, hogy a 80-as évek elején a búzatermés átlaga 28·9, a rozsé 10·7 millió q volt, 1911-től 1915-ig pedig a búzatermés 41·0, a rozsé 12·4 millió q, *teljesen megdől ennek az állításnak az igazsága, mert hisz egyfelől a rozsánál is kétségtelen emelkedést látunk, másfelől pedig a búzatermés közel 50%-os emelkedése sem éppen csekélység.* A termésátlagok emelkedését azután Fodor újabb táblázatban is vizsgálja (72. l.) s itt említi meg először mint forrásmunkát Kemény tanulmányát, noha a tőle vett adatokat itt maga még továbbiakkal egészíti ki. Aki azonban csak egy pillantást vet a közölt táblázat fejrovataira s látja, hogy termeléseredményeit Fodor a 70-es évek első felében, a 80-as évek második felében, a 900-as évek első felében, majd ismét 1908-tól 1912-ig, valamint 1909-től 1913-ig dolgozza fel, ismét arra az eredményre jut, hogy *Fodor nincs egészen tisztában a statisztikai meyvilágtás módjával, mikor egymásba ölelkező évcsoportok átlagait állítja egymással szembe.*

A termésátlagok emelkedéséből következtetve azután Fodor arra az eredményre jut, hogy 1871-től 80-ig a magyar mezőgazdaság — bár küzdelmesen — európai nivóra emelkedett, ami korábbi nézetével szemben meglehetősen meglepetésként hat. A művelés intenzívebbé való válását Fodor nem annyira a művelés módjának javulásával, mint inkább a kapás és ipari növények térhódításával magyarázza, míg a búzatermelés a 90-es évektől kezdve csak területben hódított, de természetesen a jobb területeken kitért más növények előtt s a művelés módjában alig javult. *Ez az állítás kétszeresen nem igaz.* Egyfelől azért nem, mert önmagában is ellentmondást jelent, hiszen ha a búzatermelés rosszabb területekre szorult, mégis csak a művelés módjának kellett emelkednie, hogy legalább a korábbi termésátlagokat tudja produkálni. S másfelől pedig ha tény is az, hogy a búzatermelés átlaga a 90-es évektől lassabban emelkedett, azok a számítások, melyek szerint a termelés átlaga 1886-tól 1900-ig 6·93, 1901-től 1915-ig pedig 7·00 q volt holdankint, mégis azt mutatják, hogy a búzaprodukciónak átlagát is fokozni tudtuk.

Ismét odább Fodor munkája (74. o.) érdekes újítással szolgál, amennyiben a mezőgazdasági termelés terméssúlyát számítja ki %-ban az 1913. év adatai alapján. *Vajjon micsoda jelentősége van annak, hogy az egész termés súlyából a széna 23·1, a buza pedig 8·8%-ot képvisel?*

A termelés mennyiségének térbeli megoszlásánál Fodor újfent azokhoz a végtelenül érdekes adatokhoz nyul, melyeket Kemény György munkája közöl Magyarország tájainak az országos termelésben való részvételéről, ámde Kemény abszolút számokban közölt adatait %-számokká átalakítva, iziben megállapítja, hogy közlése nem sokat jelent (?!) geográfiailag, mert a terület nagyságával s a termésátlagokkal semmiféle viszonyban nincsen. Ez Fodor táblájára tényleg megáll. *De aki az eredeti anyagot tekinti át Kemény munkájában: ott a terület, a termés, a termésátlag számait is megkapván, aligha ragadhatná el magát erre az ítélre.* Az egyes termények övezetét Fodor külön-külön vizsgálja, bár nem tudjuk, hogy honnan veszi azokat a pontos statisztikai adatokat, hogy Tapolca környékén, a máramarosi Tiszavölgyben, a keleti Peremhegy vidékein, a Tarac völgyében, az Avas vidékén stb., stb. milyen mértékben van egyik vagy másik termény képviselve. *Valóban nagy*

értékkel bírt volna, hogyha Fodor a Kemény által közölt földrajzi tagozást tovább részletezve végig vezette volna kutatásait az említett kisebb földrajzi tagozásokon is. Ezt azonban a munkában hiába keressük.

A magyar tájak vezető terményeinek, valamint a melléktermények területi arányával foglalkozik aztán Fodor s ez tényleg érdekes nézőpont. Nem elégszik meg azonban azoknak az adatoknak ismertetésével, mire közölt adatai (79. l.) jogot adnának, hanem egy tagadhatatlanul érdekes gondolatra tér át, azt mondván, hogy „a búzát és rozsot azokon a területeken természetük leginkább, ahol a rentabilisebb kapásnövények termésátlagai a leggyöngébbek“. *Lehetséges, hogy vannak erre is példák, viszont azonban az Alföld egészében homlokegyenest ellenkező tanulságokat mutat. Az Alföldről Fodor statisztikája is kiemeli, hogy ott a buza elsősorban főtermény. S ezzel szemben az Alföldön a kukorica és a takarmányrépa, tehát rentabilis kapásnövények termésátlagai (amint Kemény számításai világosan bizonyították) olyan magasak, melyekhez foghatók az országnak egyetlen más részében sincsenek.* Ezzel azután sok minden, az ú. n. térhódító és szorított gazdasági növényekre vonatkozó okoskodása Fodor munkájának megdől, noha azoknak pontonként való sorrávételére nincsen helyünk. Csupán még arra szeretnénk rámutatni, hogy különféle termények termésátlagát ismertetvén Fodor, ismét olyan földrajzi elhatárolásokat idéz, melyek valódi tartalmát a legjobb akarattal sem tudjuk megfogni. A Kis-Alföld északi pereme, a Dunántúl délkeleti fele, a Maros alföldi szakaszának két oldala, az észak-nyugati Felvidék nyugati fele, mind olyan földrajzi fogalmak, melyek határait nem tudjuk nyomon követni s különösen nem, hogy a rájuk vonatkozólag közölt (s rendszerint általánosságban, számszerű megjelölés nélkül való) értékek mennyiben helyesek s mennyiben nem.

Ugyanez az aggály kíséri Fodornak az ú. n. terményproduktivitás viszony-számaira vonatkozó számításait, amely számokat ő úgy nyeri, hogy egy-egy területen a különféle termények területének részesedési arányszámát megszorozza a termésátlagok számával. Noha elismerjük, hogy e fajta számításokat helyesen végezhetett Kemény táblái nyomán, munkájának 87. lapján, a legnagyobb kétellyel kell fogadnunk azokat az állításait, hogy „a búzának ily módon számított legproduktívabb területei az Alföld Tisza mellékén Borsodtól a Dunáig, keleten Aradig, nyugatra Bajáig terülnek el, amihez még Baranya vármegye csatlakozik“. Meglévő statisztikai ősananyagunk alapján ezt lehetetlenség volt Fodornak pontosan megállapítani.

Sehol sem találjuk nyomát Fodor munkájában annak, hogy a mezőgazdasági termelés értékét kísérte volna megállapítani, holott nyilvánvaló, hogy ha ezeket az alapjában nem nehéz számításokat az ország különböző tájain elvégezte volna, olyan értékes adalékkal s hozzá még új adalékkal gazdagította volna földrajzi tudományunkat, melynek hiányát valóban nagyon érezzük.

Csonka-Magyarország mezőgazdasági termelésére vonatkozó fejtegetésekre szintén volna néhány megjegyzésünk. Vitatjuk pl. annak a módszernek helyességét, mintha Csonka-Magyarország korábbi mezőgazdasági termelésének megítélésére vagy akár megmaradt Alföldünkére, az egykor birtokunkban volt egész Alföld terméseredményét használhatónk fel (89. l.). Vagy: nem tudjuk pontosan a legutóbbi népszámlálás foglalkozási adatainak ismerete híján megmondani azt, hogy mennyi népességünkben az őstermelő népesség aránya, de nyilvánvalóan hibás Fodor munkájának 90-ik oldalán annak a két adatnak egyike, vagy esetleg mindkettője, hogy az őstermelők %-a Magyarországon ma 50·4 vagy 45·5%. Nem igaz az sem, hogy

hazánk búzatermő jellege lényegesen letompult Trianon óta a rozs javára, mert hiszen a rozsterület %-a is csökkent az egész vetésterülethez képest s viszont jelentékenyen emelkedett a kapásnövények, a kereskedelmi növények és a szálás takarmányok vetésterülete. Helytelen végül a Magyarbirodalomnak a 80-as évek második feléből való terméseredményeit, vagy akár az 1911—15. évi átlagokat szembeállítani az 1920—22. évek átlagával, mert hiszen az utóbbi években nyilvánvalóan rendkívüli mértékben befolyásolták termelésünket egyfelől a háborús években leromlott termelés, s másfelől a román megszállás hatásai. Ha Fodor az 1923. évi közismerten jó termés eredményeit is figyelembe vette volna, meg kellett volna állapítani, hogy a gyógyulás útja feltétlenül megindult.

Behatóan foglalkozik Fodor mezőgazdasági termelésünknek az európai termelésben elfoglalt jelentőségével is. Ezúttal is azokat a számokat véve alapul, melyeket Kemény több ízben említett munkájában hordott össze, mindössze azzal a módosítással, hogy a forrásának számai helyett mindig a két szélső évcsoportban mutatkozó számok között való különbségeket számítja ki. Tagadhatatlan, hogy a valóságos helyzet felől az eredeti forrás sokkal inkább tájékoztat. A különböző terményekre vonatkozó adatokat azután csoportosítja, hogy a termelés területe hol emelkedik és hol csökken, e részben elég érdekes adatokat nyújtva. Végző konkluziója az, hogy 6 legfőbb terményünknek az európai termelésben és a termelés fejlődésében elfoglalt helyzetét megvizsgálva, Európa mezőgazdasági termelésében nem a búzatermelésünk biztosítja a legelőkelőbb helyet termelésünknek, hanem kukoricatermelésünk. Kifejezetten hangsúlyozza, hogy ezt a megállapítást (106. l.) a kiviteltre való tekintet nélkül teszi. *De éppen annak folytán, hogy búzacsoportunk (akár liszt alakjában is) volt a múltban és ma is egyik legerősebb oszlopa kivitteli külkereskedelmi forgalmunknak, állítását aligha irhatjuk alá.*

Mezőgazdasági termelésünket Fodor a lakosság számával is szembeállítja (112. l.). Olyanformán, hogy 1869-től az egyes népszámlálások alapján állapítja meg a következő 10—10 év termeléséből egy főre eső kvótát. A számítás e részben is pontatlan, mert hiszen nem kétséges, hogy egy-egy évtized termelésének átlagát csupán a két szélső népszámlálás átlagos eredményeivel szabad szembeállítani.

A magyar állattenyésztés genetikus fejlődését, valamint az állattenyésztésre vonatkozó egyéb előadását Fodor nagyjában ugyanazzal a módszerrel vizsgálja, mint amelyről a mezőgazdasági termelésünkben már elég bőven elmondtuk véleményünket. A földrajzi tagolásban, itt is Kemény György fáradtságosan összerótt adatait veszi alapul számításainak, noha itt közölt számai anyiban mégis figyelmet érdemlők, hogy Kemény alapszámai nyomán az állatállomány sűrűségét, a mezőgazdasági lakosság és állatállomány arányát: az ú. n. abszolút állatsűrűség viszonyszámait is kiszámítja. Az egyes állattenyésztési ágak egymáshoz való viszonyát azonban teljesen félreismeri akkor, mikor a különféle állatszámítások idejében (119. l.), valamint az ország tájai szerint (126. l.), az állatok különböző gazdasági értékességére való tekintet nélkül fejezi ki viszonyszámokban. Vajmi kevés jelentősége van annak, hogy az egész állatállományból hány százalék esik lovakra, szarvasmarhákra és juhokra, minthogy a végző számok nagyon különböző becsü állatok tömegét takarják. *A statisztika rég megtalálta a módját az itt jelentkező zavaró körülmény kiküszöbölésének, az ú. n. számos-marha fogalma által.*

A szokottnál talán kimerítőbben vettük bírálat alá Fodor könyvének eddig ismertett részeit. Indokolta a tárgy fontossága, valamint az, hogy olyan kérdéssel álltunk szembe, melynek intenzívebb művelését a mai Magyarországon külö-

nösen elsődrendű érdekek kell tartanunk. Nincs terünk, hogy hasonló alapossággal vegyük sorra a munkának egyéb részeit, bízva abban, hogy az ezekre vonatkozó figyelmes kritika fel fogja hívni a szorgalmas szerző figyelmét azokra a hiányokra, melyek bizony ott is elég búján torlódnak elének.

Néhány megjegyzést azonban még sem tudunk elfojtani magunkban. Így pl. azt, hogy a *bányászati* termelés mértékével foglalkozva (145. l.), nem látjuk eléggé megalapozottnak Fodornak azt az *iparpolitikai* hitvallását, mely szerint iparosodásunk végleges alapjait nem azok az iparok fogják megadni, melyeket szénre alapoztunk (gyapot-szövés), s amelyek nyersanyagait is idegen területekről kellett megszerezni, hanem azok, melyek nyersanyagát soha ki nem merülő mértékben biztosítja a magyar föld termelése, még akkor is, ha a szénenergia-készletünk elfogy. A magyar iparpolitika kérdése korántsem olyan egyszerű valami, hogy annak jövőjét ily könnyen elintézhették.

Vagy azt, hogy a gazdasági javak átalakításáról szóló V. fejezet (172. l.) több joggal viselhetné az ipari termelés értéke címét, mint azt, amelyet Fodor adott neki, t. i. az ipari termelés geográfiai jelenségeit. Ebben a kurta szakaszban édes-keves gazdasági földrajzi ismeret van. Aminthogy az iparra vonatkozólag általában kevés olyat tud Fodor mondani, amit nyugodt lelkiismerettel a gazdasági földrajz sajátos területéből valónak vélhetnénk.

Valahogy úgy érezzük különben is, hogy Fodor munkájának alapeszméjében is rejlik a küzködés oka, amelynek nyomai minden becsületes buzgalma ellenére is lépten-nyomon előtűnnek munkájából. Fodor a gazdasági élet különböző jelenségeit akarta megvilágítani földrajzi vonatkozásaiban. Ez nem sikerült neki — mint láttuk — teljes mértékben. Hátha célját nem így tűzte volna ki, hanem éppen megfordítva? Azaz egy-egy földrajzi vidék összes gazdasági jelenségeit egymás mellett, egymásra való hatásaikat kidomborítván vizsgálta volna. A munkának ilyen irányban való átdolgozása nem volna éppen a könnyebb feladatok közül való. De alighanem közelebb vinne a célhoz, mintsem az adott esetben láttuk.

A *gazdasági javak kicserélésénél* Fodor helyesen ismeri fel azt a roppant jelentőséget, mellyel a közlekedés ügye bír. A közlekedésügyet történeti fejlődésében is jól világítja meg. Az úthálózat térbeli eloszlását már nem mondhatjuk tökéletesen kidolgozottnak, már csak azért sem, minthogy ott, ahol pozitív adatokat közöl, Fodor abba a hibába esik, hogy az alapján (földrajzilag) nem sokat kifejező vármegyei átlagokra hivatkozik. Ott, ahol (184. l.) a munka az úthálózatot a lakosság számához viszonyítja, beszél ugyan arányszámokról nagyobb földrajzi egységeknél, de csak általánosságban. Egyébként is meggondolásra érdemes, hogy az *úthálózat sűrűségét (valamint a vasúthálózatét) nem azon az alapon kellene-e vizsgálni, hogy egy-egy vidék gazdasági szükségletét mennyiben fedezi*. Az optimumot megtalálni nem volna egyszerű dolog; de a gazdasági földrajz bizonyára meg fogja a módját találni annak, hogy ebben az irányban helyesebb módszer felé vezessen bennünket. Effajta kísérletek nyomait ugyan a munka 192—194. lapjain észrevesszük, anélkül azonban, hogy ezeknek mélyebb értelmet tulajdoníthánánk.

Feltétlenül figyelemreméltóak Fodornak azok a számításai, melyek segítségével azt tudjuk vizsgálni, hogy a forgalmi akadályok következtében egy-egy város vagy község mennyivel lassabban közelíthető meg Budapestről, mintsem elméletileg lehetséges volna. De mivel a perifériák szempontjából az fontos, hogy tudjuk, ezek egyike vagy másika a riválissal szemben mennyiben van előnyös helyzetben, s általában nem könnyű áttekinteni, hogy a közölt arányszámok egymáshoz miképpen

viszonylanak, nyilvánvaló, hogy a táblázat (188. l.) igazán nagy gyakorlati értéket csak úgy fog nyerni, ha egy-egy város viszonzyszáma eggyel tétetvén egyenlővé, kapjuk meg a többivel szemben a Budapesttel való érinkezés könnyebb vagy nehezebb voltának képét.

Fodor meglehetősen röviden végez a külkereskedelmi forgalom ügyével. De nem tudjuk érte hibáztatni. Bár a javaknak nemzetközi kicserélése a gazdasági földrajz anyagába a legközvetlenebbül beletartozik, mégis oly kiművelt ága a statisztikának és közgazdasági politikának, hogy annak részletes kifejtését csak különleges gazdaságföldrajzi monografiától várhatjuk. A rövid ismertetésen is meglátszik azonban, hogy Fodor, ahol a statisztikai módszer alkalmazásáról van szó, nem biztos a dolgában. *Nem tudjuk, minő számítási félreértésen alapszik pl. az az állítása, hogy külkereskedelmi mérlegünk állandóan passzív volt (207. l.). Ez a téves tanítás nagyon is ellenkezik a valósággal.*

Fodor munkájának utolsó szakasza a népesség településével foglalkozik. A telepítő erők világos kifejtése után a népesség sűrűségét veszi sorra s itt ír a városias és falusias lakosságról. E részben azonban csak a megszokott sablonok szerint válogatja szét a városi (közigazgatási értelemben annak vett) és falusi népességet (a városi népességből kiemelve a kerületi elemet) *s meg sem kísérli a gazdasági értelemben városinak mondható lakosság számának, tömörülésének és gazdasági elhelyezkedésének megállapítását.* A városok gazdasági jelentőségét is csak érinti, noha kétségtelen, hogy a gazdasági földrajz szempontjából sok kérdést lehetne érdekes szemszögön át vizsgálni, ha a városok kérdését előtérbe tolnók.

Foglaljuk össze bírálatunk érdemét. Fodor, mint maga is jelezte, kísérletet végzett munkájával. A kísérlet nem ment hiányoktól. De úttörő munkát végzett s bízunk benne, hogy könyvének újabb kiadásaiban az általunk érintett hibák javarészt már ki tudja küszöbölni. *Laky Dezso.*

Új magyar topografiai térkép. A *Föld és Ember* jelen számában a m. kir. *Allami Térképészet* szívességéből módunkban áll olvasóinknak az új magyar részletes, 1:75.000 méretű topografiai térképet bemutatni. Az *Allami Térképészet* a volt cs. és kir. Katonai Földrajzi Intézet (Bécs) magyar jogutóda. Egyébként a pénzügyminisztériumnak egyik szerve, minthogy az Állami Földmérés (kataszter) és a háromszögelés máris ebbe a minisztériumba tartozott. Az intézet megszervezésének ideje egybeesik a legszívárabb gazdasági krizissel. A jórészt magyar pénzen fenntartott bécsi mammut-intézetből alig sikerült valami keveset átmenteni. A magyar állam pedig az új intézetet ezekben az időkben vajmi kevés támogatásban részesíthette. Mindezekon felül az ilyen topográfiai és kartográfiai munkálatok nemcsak költségesek, hanem rendkívül hosszadalmasak. A csillagászati és földmérő munkák, a helyszíni felvétel, a rajz, műszaki átvitel és a sokszorosítás éveket vesznek igénybe. Ezért csak csodálni lehet az Állami Térképészet teljesítményét, mikor rövid néhány esztendő alatt nemcsak új otthont teremtett a magyar topografiának, nemcsak a bécsi térképekben mutatkozó szükségletet állította elő, hanem új magyar térképek kiadására is gondolhatott.

Az új munkálatok két részre oszlanak :

1. Az 1:25.000 felvételi térképeket reambulálják és kétszínés nyomtatban sokszorosítják. Eddig megjelent 32 lap (ára darabonként 60.000 K). Ilyen₂ térképeket a bécsi intézet sokszorosítva egyáltalán nem hozott forgalomba.

2. A reambulált felvételi lapok alapján készülnek négyszínés nyomással az új,

részletes térképek. Ezekon a vázrajz (szituáció) és írás fekete, a hegyrajz barna színtonalas, egyes lapokon a plaszticitás növelésére szürkés árnyékolással, az erdőségek pedig zöldszínnük. Eddig a soproni lap jelent meg, legközelebb elkészül a kőszegi, a szombathelyi és a két budapesti.

Mint a melléklet is mutatja, a térképek rajza igen világos, olvasható, színösszeállítás tetszetős. Véleményem szerint azonban mennél előbb fel kellene hagyni a hibás osztrák sokszorosítás módjával; az ilyen túltömött térképeket nem szabad tusrajzban elkészíteni és fotolitografiai úton sokszorosítani. Sohasem tudom elfelejteni azt az ellentétet, melyet 1909-ben Lóczy Lajossal járván az európai topografiai intézeteket, Bécs és Berlin között észleltem. Amott büszkén mutatta nekünk az öreg Vogel ezredes a klagenfurti lap eredeti tusrajzát, melyen egy teljes esztendőig dolgozott a kartografus rajzoló. Berlinben viszont ugyanannyi idő alatt készítették el a Landesaufnahme magánvállalkozói a *rézmetszetet!* Amott görcsösen ragaszkodtak a rossz módszerhez, és hogy bebizonyítsák igazukat, esztendő rajztornákat végeztek a türelmes papíron, emitt ellenben: azt a félelmetesen drága rézmetszetet, melyet Bécsben megtakarítani óhajtottak, magánvállalkozóval akkordmunkában készítették! A két eljárás eredményét, a német és az osztrák részletes térképeket csak össze kell hasonlítani.

A II. sz. melléklet egyébként azt is mutatja, hogy az ország egyes lapjai ezidőszert milyen kivitelben kaphatók. (A jelmagyarázat második és harmadik kockája mellett a VII. és XII. az 1925. év megfelelő hónapjait jelenti.)

Az intézet munkája azonban egyébre is kiterjed. Most készülnek a határmenti 1:75.000-es még nem reambulált lapok nyomatai (bécsi eredetiről), a trianoni határ pontos pirosszínű rányomásával. Ha maga a trianoni határvonal gyűlöletes fogalom is a magyar ember szemében, sokszor rászorul a szakember ennek részletes ismeretére. Ezért hasznos munkát végez az intézet ezeknek a térképeknek a forgalombahozatalával.

A színes részletes térképek ára 15.000 K, a régi feketenyomásuaké 10.000 K.

Reambulált alakban jelent meg újabban a debreceni és munkácsi 1:200.000 általános térképlap is. Itt már szembetűnően mutatkoznak azok a hatalmas változások, melyek Alföldünk különösen településföldrajzi képében az utóbbi évtizedekben végbementek.

A m. kir. Allami Térképészet most adta közre ismertető füzetét és árjegyzékét. Ebben valamennyi térképkiadványát ösmerteti és mindenikről áttekintőlapot is közöl. A topografiai térképek főárusítója a Rényi-Eggenberger-féle könyvkereskedés (Kecksméti u.)

Kogutowicz Károly.

J. F. Horrabin: *An outline of Economic Geography.* Plebs Textbooks No. 4. Kiadja: The Plebs League. London, 1923. 144 l.

Az újabb angol földrajzi irodalomnak egyik érdekes terméke: *kommunista földrajz.* Szerző érdeme, hogy a világpolitika és világgazdaság bonyolult kérdéseit rendkívül világosan fedi föl az olvasó előtt, továbbá angol létére nem riad vissza, hogy a brit imperializmusnak titkait feltárja.

Történelmi fejzeteinek a végén, miután kimutatja, hogy a földfelszínt a nagy háború után 5 csoport tartja kezében (Amerika, Nagybritannia, Kína-Japán, Oroszország és Franciaország), a következőket mondja:

Ezeknek a csoportoknak igazi kormányzói — Oroszország kivételével (!) — kapitalista szövetségek. Ha az alábbiakban „Washington”-ról vagy az Egyesült

Allamok kormányáról szólunk, tulajdonképen a Standard Oil Co-ról, vagy a Pierpont Morgan-csoportról beszélünk, Franciaország a „Comité des Forges“-t jelenti és a brit kormány = Royal Dutch-Shell, vagy a „The Big Five Banks“. Rövid, többnyire igen találó jellemzésük következik ezután.

Amerikáról megállapítja, hogy farizeuskodóan imperialista, imperialistább akármelyik társánál. Emellett valamennyi nagy társát máris felülmúlta. A világ nyersanyagkészleteinek legnagyobb részét kezében tartja. Azt jósolja, hogy egész Észak-Amerika egyesülése nem maradhat el soká.

A Brit-birodalom, a hajóország, súlyos problémák előtt áll. Nagyon is sínyli az egység hiányát. A kontinenst, legjobb piacát, maga segítette tönkřejuttatni. Franciaország, a megsegített, pedig most szerzett iparvédelkeivel ugyanolyan versenytársá növekedhet, aminő Németország volt. Legnagyobb problémája a nyersanyagok, főként a petróleumforrások biztosítása.

Az Ázsiai-Kelet a harmadik hatalmasság, melyen belül azonban ezidőszerint csupán Japánnak van jelentősége. Az utóbbinak ellenben szegényes a nyersanyagvagyon. Annál gazdagabb Kínáé. És az USA-t nagyon érdeklik a kínai szénkészletek, mert aki azokat kezében tartja, legolcsóbb szénrel láthatja el a Csendes-Oceánt. Az USA szénbányái ugyanis keleten vannak, azokat csak igen költségesen lehet a Csendes-Oceánra szállítani. Ezért nagy kérdés, vajjon Kína és Japán konszolidálódni fognak-e, vagy Amerika teszi-e rá kezét a kínai szénre, vagy talán Amerika és Anglia együttesen?

Oroszországgal természetesen elfogultan foglalkozik. Ez az egyetlen hatalmasság, melynek területén nem a kapitalizmus az úr. A szovjet-uralom erőszakos letörésének sikere ugyanazon múlott, amin a mai rendszer jövője: az óriási távol-ságok leküzdése, a közlekedés javítása a legfontosabb probléma.

Franciaország, a lotharingiai vasbányák új tulajdonosa, a kontinens legerősebb vasországa, Londonnak kellemetlen versenytársává lett. De politikai antagonizmus is van a két hatalmasság között: ezek a földközítengeri érdekek.

Miután ilyenformán feltárta azokat a nehézségeket, melyekkel az imperialista-kapitalista nagyhatalmasságok küzdenek, a fajt, szint, nemzetiséget nem ismerő nemzetközi munkásság számára mutatja meg a „Világ Munkásai Birodalma“ felé vezető, látszólag könnyű és természetes utat. Ismert frázisok. —z.

A. Hettner: *Der Gang der Kultur über die Erde.* Geographische Schriften, Heft I. 53. I. B. G. Teubner, Lipcse. 1923.

Hettner, a német geográfusok legkiválóbb metodistája, ezzel az apró füzettel újabb földrajzi sorozatot indít meg. A pompás áttekintést nyújtó dolgozatot legmelegebben ajánlhatjuk mindazoknak, akik az emberföldrajz alapvető kérdései iránt érdeklődnek, mert rövid foglatban, igen szellemes, tartalmas sorokban rendkívül tanulságos olvasmányhoz jutnak.

Rövid tartalma: Az emberiség eredete és elterjedése, a fajok keletkezése. A primitívek. A természeti népek. A letelepedett és nomád félműveltek. A régi kulturák: keleti, indiai, keletázsiai, ó-amerikai és a földközi-tengeri kulturák. Az európai kultúra. A Földfelszín európaizálása.

Kiváltképpen az utolsó fejezetek tarthatnak számot, a geográfusok érdeklődésére. Hettner ezekben megállapítja, hogy az európai kultúra nem folytatása az antiknak, hanem csupán örököse. Teljesen újra kezdi fejlődését, egyénisége az ide-

gen talajon merőben más. Ez a fejlődés csak a középkor végén éri el a klasszikusnak a szintjét, hogy azután azt túlszárnyalja. Azzal, hogy a székhely áttevődik a mérsékelt égöv óceáni, állandóan esőjárta vidékeire, a gazdálkodás nélkülözheti az öntözést, területi széles kiterjeszkedés válik lehetségessé. És éppen Európa valamennyi mérsékeltövi, területtel szemben még nagy előnyökkel is rendelkezik. Tagoltsága végül is a tengerhajózás bámulatos kifejlődésére vezetett, másrészt kedvezett az egyes országok egyénisége megőrzésének. A nyugati részek tulzott tagoltsága, a keletieknek esetlen egyneműsége a csírája az idők folyamán egyre jobban kiütközö ellentétnek, mely Nyugatot a Kelettől elválasztja.

A fejlődés egyes állomásai voltak: az erdők irtása, csekély kultúra, azután városiasodás Itáliában, Spanyolországban, Franciaországban, Angliában és végül Németországban. Ez a haladás szorosan kapcsolatos volt a tengerhajózás fejlődésével, amely lassankint birtokba vette a Keleti- és az Északi-tengert is. Teljes átalakulást azután az a lépés hozott, amikor az európai hajósok kimerészkedtek a nyílt tengerre, joggal nevezték el ezért az európai kultúrát szemben a régi potamikussal és a mediterrán thalasszikkussal: *óceániak*.

A fejlődés minden téren kapcsolatos a technika fejlődésével. Az utolsó korszakot, melyet a tökéletes közlekedés, az industrializmus és a kapitalizmus karakterizál, geográfiai szempontból a *tellurikus* vagy *univerzális* korszaknak nevezi.

Ezzel az átalakulással járt, hogy az egyes európai országok jelentősége teljességgel eltolódott. A mezőgazdasági termékenység jelentősége háttérbe szorult, ellenben az óceán mellett való fekvés, az energiakészletek gazdagsága, a vasérc-készletek jelentősége egyre növekedett.

A felfedezések kapcsán, a XVI. sz. óta megszűnt az egyes világrések elszigetelt fejlődése, kezdetét vette a kölcsönhatás. A felfedezések rugója a törökök terjeszkedése folytán a távoli Kelettel megszakadt összeköttetések újrafelvétele, tehát legeslegesősorban kereskedelmi érdek volt. De közre játszottak nemesebb, keresztény missziós célok is. Az a kívánság azonban, hogy az európai ember tengerentúl új hazát alapítson magának, csak nagyon későn jelentkezett. Egyébként az angolok érdeme. Az európaiak terjeszkedése tengerentúl azonban soká csak keskeny parti tájakra szorítkozott.

A gyarmatalapító népek vezérei a spanyolok és portugálok voltak, akiket később a franciák, hollandusok és britek teljesen felváltanak. A középkor hajósnepei, az olaszok és németek kedvezőtlen kontinentális fekvésük miatt ebből az óceáni fejlődésből egyelőre kimaradtak. Később az oroszok és legújában az USA is a gyarmatosok sorába állanak.

Mindenik gyarmatos népnek meg vannak a maga sajátosságai, melyek a gyarmatokon is különféleképpen mutatkoznak.

A gyarmatok természetétől természetesen szintén sok függ. Egyik legfontosabb körülmény a gyarmat földrajzi fekvése. Rendkívül jelentős szerepe volt a nemesfémekben való gazdagságának is. Az éghajlat szerint van olyan gyarmat, melyben a fehér ember letelepedhet és olyan, melyben erre sohasem gondolhat. Az éghajlattal szorosan egybefügg a növényi takaró minéműsége. Végül jelentősége van annak is, hogy a birtokba vett területek őslakóinak mekkora a saját műveltsége.

Mind eme szempontok figyelembevételével Hettner a gyarmatoknak következő típusait különbözteti meg

A *telepes gyarmatok* (földmíves gyarmatoknak is nevezik, pedig egyikük-másikuk külterjes állattenyésztésre alapította gazdaságát), melyeken a fehér

bevándorló a benszülöttek helyére ül. Éghajlat szerint a mérsékelt égöv és a forróöv magasabban fekvő részei jöhetnek számba, csakhogy az utolsó területeken csaknem mindenütt akadály a sűrű benszülött népesség. Ilyen az USA, Kanada, a mérsékelt-égövi délamerikai államok, Délafrika, Ausztrália és Újzéland, valamint Szibéria is.

A második típusba tartoznak azok a gyarmatok, melyeknek sűrű benszülött lakossága megmaradt, de bizonyos mértékig felvette a hódítók kulturáját („*asszimilációs gyarmatok*“). Ilyenek a spanyol gyarmatokból alakult államok Közép- és Dél-amerikában, a portugál Brazília és talán a búr-kaffer gyarmat Délafrikában.

A harmadik típus a gazdasági gyarmat (*Colonies d'exploitation*, *Wirtschaftskolonien*, régebben *Plantagenkolonien*). Itt megmaradt a benszülött népesség régi egyénisége és eredeti kulturája is. Vérkeveredés csekély. Ilyen viszonyban állanak az európaiakkal a forróövi Afrika gyarmatai és az ausztrál-ázsiai szigetvilág.

A negyedik típus, amely még távolabb esik a teljes európaizációtól, a gyarmatbirtok vagy gyarmaturadalom. Itt a fehérember csupán a népesség vékony felső rétegét alkotja, tisztviselők és katonák. A sűrű benszülött lakosság kulturája, vallása, nyelve érintetlen marad. Ilyen India, Egyiptom, Algir, Tunisz, Turkesztán, Jáva, Szumatra.

Az utolsó csoportban találjuk azokat az országokat, melyek teljesen elzárkóztak az európai hatástól, ellenszegültek az európai uralomnak. Legfeljebb bizonyos technikai vívmányokat, kulturális berendezéseket vettek át. Ilyen Japán, Kína, Sziám, Törökország, Perzsia, Afghanistan.

Szellemes zárófejezetben még egyszer áttekinti a kulturális fejlődést és óvatosan véleményt mond a jövőendő haladásról is.

Kogutowicz.

Thirring Gusztáv: *Sopron civitas fidelissima*. 123. l. számos kép. Ötven éves fennállása alkalmából kiadja a „Sopronmegyei kör“. Sopron. 1925. 30.000 K.

A soproni ünnepek alkalmára díszes kiállításban jelent meg ez a *Thirring Gusztáv* szerkesztette csinos könyv. Tizenhét író különböző cikkei közül kiemeljük a következőket: *Rákosi Jenő:* Megemlékezés Sopronról, — *Thirring Gusztáv:* Sopron, — *Rábel László:* A megcsonkított vármegye, — *Liphay Béla:* „Burgenland“, — *Balla Lajos:* Sopron az iratlan időkben, — *Gergely Endre:* Sopron a középkorban, — *Kelényi B. Ottó:* Sopron újabbkori története. —z.

Norbert Krebs: *Landeskunde von Deutschland*. I. Theil: *Süddeutschland*. 146. l. + 15 térkép. B. G. Teubner, Lipcse, 1923.

Németország három füzetre tervezett (Dél-, Nyugat- és Kelet-Németország) új földleírásának ez az első füzet. Norbert Krebs egyike a legmodernebb német geografusoknak. Nem egyoldalúan morfológus, ebben a munkájában is a tárgyalt ország egységének pompás összefoglaló áttekintését és az egyes részeknek sokoldalú leírását nyújtja. Módszerét jól megvilágítja az a sorrend, melyben az ország általános ismeretét végzi: 1. Fekvése és határai. 2. Felépítése, Talaja. 3. A táj fejlődéstörténete. 4. A vízhálózat. 5. Éghajlat és a folyók vízgazdálkodása. 6. Növény- és állatvilág. 7. Betelepülés. 8. Néptörzsek és államok. 9. Mezőgazdaság, erdészet, 10. Ipar és közlekedés. 11. A népesség megoszlása. Ez a mintaszerű, módszeres általános leírás az egészről 55 lapot foglal el.

—z.